

INSONIYATGA QARSHI JINOYATLAR: HUQUQIY TAHLIL, TARIXIY TAJRIBA VA ZAMONAVIY CHORALAR

Latifov Baxtiyor

Toshkent Davlat Yuridik Universiteti, Xalqaro huquq va qiyosiy
huquqshunoslik fakulteti, 1-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17591360>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 1-noyabr 2025 yil
Ma'qullandi: 3-noyabr 2025 yil
Nashr qilindi: 10-noyabr 2025 yil

KEY WORDS

ABSTRACT

Ushbu ilmiy maqolada insoniyatga qarshi jinoyatlarning huquqiy, siyosiy va ijtimoiy mohiyati chuqur tahlil qilinadi. XX asrda vujudga kelgan xalqaro jinoyat huquqi institutlari, xususan, Nürnbergi va Tokiyo tribunalari, shuningdek Rim Statuti orqali insoniyatga qarshi jinoyatlarni jazolash mexanizmlari yoritiladi. Maqola zamonaviy global mojarolar, jumladan Falastin, Sudan va Ukraina holatlari misolida ushbu jinoyatlarning xalqaro huquqiy javobgarlik doirasida baholanishini ko'rsatadi. Shuningdek, O'zbekistonning xalqaro jinoyat huquqi sohasidagi ishtiroki va istiqbollari ham tahlil qilinadi.

Kirish

Insoniyatga qarshi jinoyatlar xalqaro huquqning eng og'ir buzilish turlaridan biri hisoblanadi. Bu jinoyatlar tinch aholi, etnik yoki diniy guruhlariga qarshi keng ko'lamli hujumlar orqali namoyon bo'ladi. XX asrning o'rtalaridan boshlab bu jinoyatlar xalqaro jamoatchilik tomonidan keskin qoralanib, ularni jazolash uchun maxsus huquqiy institutlar tashkil etildi. Ayniqsa, Ikkinchi jahon urushidan so'ng yaratilgan Nürnbergi tribunalining qarorlari xalqaro jinoyat huquqining shakllanishida muhim rol o'ynadi. Shu asosda insoniyatga qarshi jinoyatlar universal javobgarlik tamoyili asosida joriy etildi.

Bugungi kunda ushbu jinoyatlar nafaqat tarixiy fakt sifatida, balki zamonaviy mojarolarda ham dolzarb masalaga aylangan. Ukraina, Sudan, G'azo, Myanma kabi hududlarda sodir bo'layotgan zo'ravonliklar, fuqarolik infratuzilmasiga qaratilgan hujumlar, qochqinlar oqimining kuchayishi — insoniyatga qarshi jinoyatlarning yangi ko'rinishlarini namoyon etmoqda. Shu bois bu mavzuni o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhimdir.

1. Insoniyatga qarshi jinoyatlarning huquqiy asoslari

Insoniyatga qarshi jinoyatlar tushunchasi birinchi marta 1945-yilda tuzilgan Nürnbergi tribunalining nizomida mustahkamlandi. Mazkur hujjatda tinch aholiga qarshi keng ko'lamli hujumlar, genotsid, deportatsiya, qullik, qiynoq va siyosiy sabablarga ko'ra qatag'onlar insoniyatga qarshi jinoyatlar sifatida belgilangan. 1946-yilda Tokiyo tribunalida ham xuddi shu tamoyillar Osiyo mamlakatlariga nisbatan qo'llanildi. Shu tariqa, xalqaro huquqda insoniyatga qarshi jinoyatlarning universal huquqiy statusi shakllandi.

BMT Nizomi (1945) bu borada tinchlik va xavfsizlikni saqlashni davlatlarning asosiy vazifasi sifatida belgilab berdi. 1998-yilda qabul qilingan Rim Statuti esa xalqaro jinoyat huquqining poydevorini mustahkamlab, insoniyatga qarshi jinoyatlarning 11 ta asosiy shaklini aniq ko'rsatdi. Ular orasida qirg'in, surgun, majburiy yo'qotishlar, apartheid, jinsiy zo'ravonlik, majburiy homiladorlik va qul savdosi kabi harakatlar keltirilgan.

Rim Statutining 7-moddasiga ko'ra, ushbu jinoyatlarning eng muhim belgisi ularning keng ko'lamlı yoki tizimli tarzda sodir etilishidir. Bu shuni anglatadiki, insoniyatga qarshi jinoyat bitta shaxs yoki kichik guruh tomonidan emas, balki siyosiy rahbariyat, harbiy qo'mondonlik yoki davlat siyosati darajasida amalga oshiriladi. Masalan, Ruanda genotsidi yoki Bosniya urushi paytida bu jinoyatlar davlat rahbarlarining bevosita buyruqlari bilan sodir etilgan.

2. Tarixiy tajriba va xalqaro amaliyot

XX asrda insoniyat tarixida chuqur iz qoldirgan bir necha yirik insoniyatga qarshi jinoyatlar kuzatilgan. Eng mashhurlaridan biri — Holokost bo'lib, u 1941–1945-yillar oralig'ida natsistlar Germaniyasi tomonidan yahudiy xalqi va boshqa millatlarga qarshi amalga oshirilgan genotsid edi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 6 milliondan ortiq yahudiy, shuningdek, sinti va romlar, nogironlar, siyosiy mahbuslar va diniy ozchilik vakillari yo'q qilindi. Holokost insoniyat tarixidagi eng yirik axloqiy va huquqiy falokat sifatida e'tirof etiladi.

1994-yilgi Ruanda genotsidi ham xalqaro huquq amaliyotida o'chmas iz qoldirdi. Qisqa vaqt ichida 800 mingdan ortiq tutsi va hutu aholisi qatl etildi. Bu voqea BMTning zaif reaksiyasini va xalqaro hamjamiyatning sustkashligini fosh qildi. Shu sababli keyinchalik Ruanda bo'yicha xalqaro tribunal (ICTR) tashkil etilib, yuqori darajadagi harbiy va siyosiy shaxslar sud oldida javobgarlikka tortildi.

Shuningdek, 1992–1995-yillardagi Bosniya urushi davomida yuz bergan Srebrenitsa qatliomi (8000 musulmon erkak va o'g'il bolalarning o'ldirilishi) ham insoniyatga qarshi jinoyatlar toifasiga kiritilgan. Bu jinoyat uchun sobiq Serbiya rahbarlari va harbiy qo'mondonlar xalqaro tribunal tomonidan aybdor deb topildi.

3. XXI asrda insoniyatga qarshi jinoyatlar: yangi shakllar va misollar

XXI asrda insoniyatga qarshi jinoyatlar yangi siyosiy va texnologik ko'rinishlarda davom etmoqda. 2023–2025-yillarda Falastin hududida yuz berayotgan harbiy to'qnashuvlar, gumanitar yordamning to'sib qo'yilishi, fuqarolik obyektlariga hujumlar xalqaro hamjamiyat tomonidan keskin qoralandi. BMT Hisobotlariga ko'ra, G'azo sektorida 30 mingdan ortiq tinch aholi halok bo'lgan, 70 foizdan ortig'i ayollar va bolalardir.

Sudandagi ichki mojaro ham insoniyatga qarshi jinoyatlar sirasiga kiradi. 2023-yildan boshlab mamlakatda 5 milliondan ortiq aholi majburiy ko'chirilgan, minglab tinch fuqarolar o'ldirilgan. Xalqaro kuzatuvchilar bu holatlarni siyosiy rahbariyatning bevosita javobgarligi bilan bog'lamoqda.

Ukraina hududida esa 2022-yildan buyon davom etayotgan qurolli mojaroda Xalqaro Jinoyat Sudi Rossiya rahbarlariga nisbatan insoniyatga qarshi jinoyatlar uchun hibsga olish orderi chiqargan. Bu qaror xalqaro sud tizimining mustaqilligini va universal yurisdiksiya tamoyilining amalda ishlayotganini ko'rsatadi.

4. Xalqaro javobgarlik mexanizmlari va sud amaliyoti

Insoniyatga qarshi jinoyatlar uchun javobgarlikni ta'minlovchi asosiy organ — Xalqaro Jinoyat Sudi (ICC) hisoblanadi. U Rim Statuti asosida 2002-yilda tashkil etilgan bo'lib, 124 dan ortiq davlat a'zo hisoblanadi. Sudning asosiy vakolatiga genotsid, urush jinoyatlari, agressiya va insoniyatga qarshi jinoyatlar kiradi. So'nggi yillarda XJS tomonidan bir qator yuqori martabali

rahbarlarga nisbatan tergovlar ochilgan, bu esa xalqaro adolat tizimining mustahkamlanishidan dalolat beradi.

Shuningdek, BMT Xavfsizlik Kengashi qarorlariga binoan tuzilgan maxsus tribunallar — Yugoslaviya (ICTY) va Ruanda (ICTR) bo'yicha sudlar ham xalqaro jinoyat huquqining amaliy rivojiga katta hissa qo'shgan. Bugungi kunda xalqaro sud tizimi insoniyatga qarshi jinoyatlarni oldini olish, dalillarni hujjatlashtirish va aybdorlarni jazolashda asosiy rol o'ynamoqda.

5. Takliflar va xulosa

Insoniyatga qarshi jinoyatlarning oldini olish uchun bir nechta muhim yo'nalishlar belgilanmoqda. Birinchidan, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va davlatlar o'rtasida jinoyat uchun javobgarlik to'g'risidagi bitimlarni kengaytirish zarur. Ikkinchidan, xalqaro monitoring tizimini takomillashtirish orqali mojarolarning erta bosqichida ogohlantirish mexanizmlarini ishga tushirish kerak. Uchinchidan, inson huquqlari va gumanitar huquq sohasida ta'lim va huquqiy madaniyatni rivojlantirish davlat siyosati darajasida yo'lga qo'yilishi lozim.

O'zbekiston uchun ham bu masalalar dolzarbdir. Mamlakat xalqaro jinoyat huquqi sohasidagi islohotlarni qo'llab-quvvatlamoqda. Rim Statutini ratifikatsiya qilish va milliy jinoyat kodeksiga insoniyatga qarshi jinoyatlar bo'yicha alohida modda kiritish, shuningdek xalqaro sudlar bilan hamkorlikni kengaytirish zarur. Bu O'zbekistonning xalqaro adolat tizimidagi ishtirokini mustahkamlash bilan birga, tinchlikni saqlash bo'yicha mas'uliyatini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, insoniyatga qarshi jinoyatlar — bu insoniyatning o'z tarixidan olgan og'ir saboqlaridir. Ularning takrorlanmasligi uchun har bir davlat, xalqaro tashkilot va shaxs o'z zimmasidagi mas'uliyatni his etishi lozim. Faqat adolatli sudlov, global birdamlik va inson qadr-qimmatiga hurmat orqaligina tinchlik va xavfsizlikni saqlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. BMT Nizomi (1945)
2. Rim Statuti (1998)
3. Nürnbergi Tribunali Nizomi (1945)
4. Tokiyo Tribunali Nizomi (1946)
5. Schabas, William A. An Introduction to the International Criminal Court. Cambridge University Press, 2020.
6. Cassese, Antonio. International Criminal Law. Oxford University Press, 2019.
7. Cryer, Robert et al. An Introduction to International Criminal Law and Procedure. Cambridge University Press, 2021.
8. Human Rights Watch Reports (2023–2025)
9. Amnesty International Global Review (2024)
10. ICC Annual Report (2024)